

Как станах антрополог

Бих искал да започна с най-дълбоки благодарности към Нов Български Университет, който реши да ми окаже тази чест, до която достигат малцина от нас в академичните среди. Искрено съм поласкан и изненадан. Тази почест обикновено се отдава на учени с нормална академична кариера, т.е. кариера еднопосочна, без отклонения от първоначалната тематика, характеризираща се със спокойна акумулация на знания и научни публикации. За съжаление в моя случай такава ясно определена и непоколебима насоченост не съществува. Напротив, виждат се преди всичко скокове, от една дисциплина на друга, от една медия към друга, от един континент към друг. Има дълги периоди на “безделие” и няколко кратки времена на интензивен труд.

Така се случи, че преминах живота си в житейско и академично номадство. Роден съм в Истанбул. Баща ми е славяномакедонец от Костурско, който отрано остава сирак и с упорит труд достига от беден млекар до риботърговец със стабилни бизнес връзки в Източното Средиземноморие. Той беше човек с голям респект към науката и мисля, че аз реализирах някои от младежките му мечти. Майка ми пък идваше от заможено семейство на чифликчий, установили се от близо век в Дели Юнус, пред портите на Истанбул. Държа непременно да ги спомена тук, защото с друго семейство възможно е да имах съвсем различна съдба. Макар и гръцко образовани родителите ми бяха фанатични българофили и когато бях на 5 години, семейството ни се премести в България, за да получим българско образование – аз и по-големите ми брат и сестра. Детските и юношеските ми години в София бяха белязани от спокойната атмосфера на широката фамилия, която дори избухналата световна война не застраши. В тези години на оформяне и търсене на идентичност симпатиите ми се колебаеха и разкъсваха. От една страна, бе преклонението и инфериоритета пред европейската култура. Поставени до малчината тогава западни стоки на българския пазар – швейцарски часовници, английски платове, немски велосипеди, българските изглеждаха недодялани и захабени. Европейците бяха богати и влиятелни, но най-важното имаха висока култура. Но от друга страна, силно бях привлечен и от образите и красотата на пъстрите носии, с които момичетата слизаха от планината с пълни кошници малини по време на летните ни почивки в Костенец. Този спокоен и уреден свят обаче бе разрушен от януарските бомбардировки на София през 1944 г, напуснахме столицата и се евакуирахме в Айтос. Пред лицето на настъпващата Съветска армия баща ми реши, че е по-добре да се върнем в Истанбул и така на 6 септември се оказахме обратно в родния ми град, от който аз не си спомнях нищо. Изпратиха ме във френския колеж „Сен Беноа”. Истанбул по това време имаше население по-малко от милион и все още пазеше много от отоманското си наследство във всекидневието. София ми липсваше, а и с моята обсеция спрямо европейската култура далеч не го намирах за интересен град. Тогава открих Америка. Американците моряци, наводнили по това време Истанбул, облечени в блестящите си от чистота униформи, бяха в рязък контраст с тъмните захабени дрехи на турските войници. Станах редовен зрител на всички американски филми, започнах да си купувам Reader's Digest и с помощта на една английска граматика и българо-английски речник, започнах сам да уча английски. Стоях на моста в Еминьоньо, наблюдавах корабите и мечтаех да напусна Истанбул и да се озова по-скоро на Запад. 15-годишното момче с изявено интелектуално любопитство, каквото струва ми се бях по това време, не прояви никакъв интерес към големите културни паметници на града на Босфора. Нямам никакъв спомен да съм посещавал по това време „Света София” или някоя от големите джамии. Животът ми преминаваше в Пера, изцяло ориентиран към Запад. За съжаление открих красотата и великолепието на родния си град едва по-късно. През 1946 г. мечтата ми да замина на Запад най-после се реализира. Сестра ми, която замина година преди това за Швейцария, ме бе записала в Ecole Internationale de Geneve, където трябваше да завърша френски бакалореат. Тук за пръв път в живота ми трябваше да работя здраво. Тази школа, основана от Обществото на народите, бе престижно учебно заведение, чийто директор бе френски комунист, а учениците – наследници на европейския бизнес елит. В школата често държаха лекции световни лидери и големи политици, посещаващи международните институции в Женева. Бързо разбрах, че съм се озовал в центъра на Европа. Имах да наваксам много и с френския, и с общото си образование. Работех здраво, обладах от мисълта да погълна колкото е възможно повече от европейската история и култура. Много ми помогна преподавателката по философия Jeanne Hersch, специалистка по Ясперс, която по-късно отговаряше в ЮНЕСКО за въпросите, свързани с преподаването на философия.

След сериозния бакалореат следваха четири години спокойно безделие в Женевския университет, където следвах социални науки. С лекота минавах изпитите, без да науча много нещо. Лекциите на професорите бяха

отпечатани, стигаше да ги прочетеш и да минеш изпитите. Нямаше други академични занимания. Професорът се качваше на катедрата, прочита лекцията си и бързо изчезваше, а студентите се отправяха към кафенетата. Не че нямаше способни професори. Например, Жан Пиаже преподаваше психология на знанието, идваха хора от цял свят да го слушат, но и той не правеше друго със студентите извън лекциите. Бяха години на отчаяно търсене на идеал. Попивах калвинистката буржоазна атмосфера, четях със стръв Достоевски, посещавах марксистки семинари. В този контекст по покана на моя приятел Пиер Стринати, който по-късно стана прочут спелеолог, участвах в спелеоложка експедиция в Северно Мароко. Задачата ми бе да осигурявам приятелите си, докато те проникваха под земята. Имах много време за наблюдение. Там в едно планинско берберско село реших да стана етнограф. Традиционните каменни къщи, кораническото училище на селския площад, примитивните дървени плугове... предмети, подобни на онези, които бях виждал в българската провинция, реални, автентични неща, показателни за големите културни различия в света. По това време обаче етнографията не съществуваше като академична дисциплина в Женевския университет. Поради това посещавах курс по праистория и четях сам етнографска литература. Накрая положих изпитите си по икономика, социология и география и завърших с магистратурата в Женева.

С турското гражданство, което имах по това време, не можах да си намеря работа в Швейцария и заминах за Канада като студент по библиотекознание в Университета в Отава. След една година учене получих дипломата си по библиотечни науки и се преместих в Торонто, където се заселих сред българомакедонската колония. Намерих работа не в библиотека, а в една фабрика за консерви и заприличах на имигранта в класическия филм на Чарли Чаплин. Още докато бях в Отава обаче, установих връзки с Националния музей, като се представих на работещите там етнологии. Междувременно открих, че къщата на К. Капанов в Торонто, където бях наел квартира, е истинска социологическа лаборатория. Тук идваха имигранти от различни поколения, които вечер в кухнята водеха политически спорове и споделяха имигрантски опит. Започнах да си водя бележки и да правя собствено изследване върху българо-македонската колония в Канада. Един ден получих внезапно две телефонни обаждания – предлагаша ми работа като учител по френски в едно от добрите частни училища в Торонто и като каталогьор на френски народни песни в Националния музей. Нито за миг не се поколебах, приех предложението на музея. На автогарата освен билет купих и "Patterns of Culture" на Рут Бенедикт и заминах отново за Отава.

Така влязох в Националния музей, институция на която дължа много. Две-три години работих върху архивите на френския фолклор, събрани основно от Барбо, които се оказаха изключително богати. В периферията, каквато е Квебек, фолклорът е много по-запазен отколкото в центъра, където е разрушен от училищата, университетите, радиото, вестниците, от градската култура. В свободното си време завърших монографията върху българомакедонската колония, за която получих грант от федералното правителство. В музея споделях един офис с Клод Дегоф, ескимолог французин, формиран в прочутата школа в Копенхаген и Гренландия. Станахме приятели. На втората година той отиде на терен в залива Хъдзън, където има отделна група ескимоси, отделени в залива. Но не се върна, загина. Лодката се обърнала, двама ескимоси също изчезнаха. В този контекст директорът на музея ми предложи да продължа неговата работа. Така, почти случайно, почнах работа с ескимосите. Започнах с усилено четене на ескимоложка литература, но разбирах, че трябва да получа солидна академична подготовка в тази област, за да напредна в професията. По съвет на един американски антрополог Пол Хазърт, който работеше върху една категория медни предмети на индианците от Западния бряг и който беше дошъл да се запознае с нашата колекция в Отава, писах на проф. Арнсберг в Колумбийския университет относно възможността да продължа образованието си там и за мое учудване бях приет като Ph D студент.

Така започна един втори период на усилен труд в живота ми. Може да се каже, че Кълъмбия, особено по онова време, беше най-значимото място, където можеш да учиш антропология. Това беше катедрата на Франц Боас, влизаш в административното бюро на департамента, стените в портрети, всички еднакви, от тях те гледат светилата на антропологията, всички преподавали тук, и само един портрет с два сантиметра по-голям – Боас, основателят. Предупредиха ни още в началото, че обикновено само 10% от приетите завършват с докторат. Американската система на обучение съществено се отличаваше от европейската. Лекциите далеч не бяха достатъчни. За всеки изпит имаше две библиографии – едната, по-кратка, задължителна, и втора, много по-дълга, препоръчителна. За да вземеш докторат, ясно бе, че трябва да се концентрираш върху втората. Всички изпити бяха писмени, а конкуренцията между студентите – голяма. И разбира се, това беше времето на

Маргарет Мийд, аз бях неин студент. Оказа ми огромно влияние. Особено чрез семинара по теренни изследователски методи, където се занимавахме с прилагането на аудиовизуални технологии на етнографска регистрация. По-голямата част от семинарите се провеждаха в детската площадка до университета, наблюдавахме майките и децата и регистрирахме техните действия и поведения. Кълъмбия ме определи за цял живот, чрез нея влязох наистина в антропологията и получих професионалното си формиране.

През лятото на 1957 г. направих и първия си терен сред ескимосите. Реших да отида в Great Whale River, където Хънигман бе работил преди десет години. Бях ужасно разочарован, защото открих, че мястото се бе превърнало в най-голямата канадска военноморска база, традиционната ескимоска култура бе унищожена, алкохолизмът и проституцията бяха широко навлезли сред ескимосите и заплашваха да ги унищожат. Написах един доклад, с който се опитах да предупредя правителството за тази заплаха, но не събрах материал, нужен за дисертацията ми. През есента се върнах в Ню Йорк, за да продължа следването. Следваше нов терен на север, този път в POWungnitug, и отново – разочарование. Известният скулптор Д. Хюстън беше минал преди мен и ескимосите бяха изоставили риболова в полза на скулптурата. Така че освен една добра колекция от инуитски скулптури, илюстриращи местните митове, и други артефакти, които доставих в музея, отново не намерих достатъчно материал за дисертацията. През пролетта на 1959 г. положих успешно всичките си изпити в Кълъмбия и се концентрирах върху търсенето на възможно най-изолирана и все още придържаща се към традиционния живот ескимоска група. Този път, след дълги проучвания и консултации, реших да отида в Пели Бей.

Тук най-после намерих това, което търсех, ескимосите Нетсилик, сред които прекарах десетина години усилен труд и благодарение на които, както е известно, направих истинските си приноси в антропологията. Ако днес съм тук пред вас, за да ми окажете своята чест, удостоверявайки ме с почетната титла на Вашия университет, то е най-вече заради това, че имах шанса да изследвам и документирам една от последните традиционни групи на инуитската култура, която скоро благодарение на федералната политика щеше да се модернизира и да се промени по един дефинитивен начин – за добро и за лошо.

През 1962 г. по време на конгреса на ААА нов уникален шанс се откри пред мен. Директорът на Департамента по антропология в Харвард Дъглас Оливър ми предложи като част от по-голямата образователна програма МАКОС да организирам един етнографски филмов проект сред ескимосите. Така станах част от екипа, който трябваше да проведе нови радикални методи в американското образование. Заснетите от нас филми, които нямаха субтитри и никакви обяснения, трябваше да се използват от учителите, за да могат децата сами да открият как функционира обществото и да го сравнят със своето. Този релативистичен подход стана повод за голям дебат в САЩ и след няколко години беше отхвърлен от консервативните кръгове в страната. Макар новата педагогика да бе отхвърлена, филмите останаха и все още се употребяват в отделни училища и в университетското преподаване на антропология. Различни телевизионни версии, вече с коментар и обяснения, също бяха монтирани и показани от телевизионните канали по света. За самите инуити филмите пък се превърнаха във важен документ, чрез който те имат достъп до изчезналата им под натиска на модернизма традиционна култура.

Участието в МАКОС, от друга страна, ми позволи да стана един от основателите на новата дисциплина визуална антропология, на която – извън преподавателската ми дейност в Университета на Монреал – посветих друга част от научните си занимания. Реализирах нови филми, издавах списание, съдействах за установяването на професионална мрежа на визуалните антрополози. С появата на новите модерни видеотехнологии от 90-те години на миналия век и достъпните им цени, възможността за етнографска видеодокументация нарастна неимоверно и стана практически достъпна за всички. До този момент филмите се правеха от професионалисти – антрополози, които регистрираха и интерпретираха отвън културата на екзотични и далечни общества. Тяхната камера понякога носеше колониално отношение. Показателен в това отношение е големият скандал, който избухна преди десетина години в САЩ по повод проучванията и филмите, направени от Наполеон Шаньон, върху племето Яномами. Етичният дебат, който възникна във връзка с този случай, постави сериозни въпроси пред антрополозите, отговорът на които не винаги е еднозначен. Новите технологии обаче даваха възможност да дадем камера или да окуражим представителите на малки и често не достатъчно образовани групи да използват тази камера, за да ни представят собствената си култура. Първият опит в това отношение бе направен от един бразилски колега, който го осъществи с група индианци от Амазонка. Реших да го последвам

и в последните двадесетина години организирах подобни проекти в Сибир, в България и в Сиким, където работи дъщеря ми Анна Баликси, която също стана антрополог. Филмите, които създадохме в резултат на тези семинари, са с различно качество и стойност. Някои от учениците са по-талантливи като оператори, други – по-наблюдателни като свидетели. Не винаги това, което е интересно и значимо за професионалния антрополог, се забелязва и регистрира от местните регистратори. Въпреки това, считам, че новата възможност отделната култура да бъде представена отвътре, е важна и значима и за местните хора, и за антрополозите. Тя ни снабдявани с неочаквани ракурси, а понякога дава възможност да бъдат документирани по-трудно достъпни за външния наблюдател ритуали и действия. За мен лично, тя носи и голямото удовлетворение, че връщам нещо малко на онези, от които съм получил много. Макар и не директно, защото, както вече отбелязах, професионалното номадство ме прати на различни точки в света.

И ето ме отново в България, в София, където приключвам професионалния си път. Върнах се тук след падането на комунизма – от една страна, изпълнен с носталгия, в търсене на миналото – на стара София и на етнографския музей България, който си спомнях от моето детство и който социалистическата модернизация бе унищожила безвъзвратно, но от друга страна, зареден с желание и хъс да допринеса с нещо за новото. С надеждата, че нашата дисциплина, която съществено се отличава от старата класическа етнография, ще бъде въведена и в българските университети и ще даде насока на младите за нови изследователски подходи, ще ги приобщи към световната наука и ще им отвори път за дисертации в големите университети, към които и аз толкова се стремях на времето. За това днес, 15 години по-късно, когато получавам тази почетна академична титла от Нов Български Университет, я приемам не толкова като оценка на моите академични приноси, колкото като признание за значимостта на нашата дисциплина – антропологията, която вече се преподава и в някои български университети, сред които Нов Български Университет е несъмнено пионер.